

## ВЕРСКИ СУКОБИ КАО САВРЕМЕНА ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Др Младен Бајагић  
Др Срђан Милашиновић<sup>1</sup>

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

**Сажетак:** Питања религије, конфесионалне припадности и идентитета, али и међуверских и унутарверских сукоба представљају неисцрпну социолошко-политиколошку тему. Својом комплексном природом ова питања и процеси се јављају као предмет бројних расправа и тумачења, у разним контекстима и у различите сврхе, са више или мање идеолошким садржајем. У овом раду се покушава анализирати и дати објективна слика узрока, носилаца и последица верских подела и међуконфесионалних сукоба у развијеним и осталим друштвима, посебно друштвима у транзицији.

**Кључне речи:** *сукоби, религија, религијски идентитет, глобализација и религија.*

### 1. УВОД

Крајем XX и почетком XXI века савремену безбедносну стварност обележили су нови изазови и претње безбедности, значајно дугачији него у време хладног рата. Иако не постоји општа сагласност код истраживача савремених студија безбедности који се безбедносни проблеми могу сврстати у са-

---

<sup>1</sup> Аутори су наставници на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

времене изазове и претње, и каква је разлика између изазова и претњи, па и ризика, у претње безбедности ХХИ века се, пре свега, сврставају: 1/ тероризам (традиционални и глобални); 2/ ширење оружја за масовно уништење; 3/ транснационални организовани криминал; и 4/ насилни сукоби: међудржавни и унутрашњи (етнички и верски сукоби – сукоби треће генерације), и сукоби четврте генерације (сукоби између транснационалних актера и држава).<sup>2</sup>

Када говоримо о сукобима као савременој претњи безбедности у ХХИ веку, поред међудржавних, посебну пажњу привлаче насилни унутардржавни (унутрашњи) сукоби. Наиме, многи аутори сматрају да су управо насилни унутардржавни сукоби обележили међународне односе на раскрсници два миленијума, који се условно класификују на националне, односно етничке, верске, идеолошке и др. О овим сукобима се најчешће говори на начин да се објашњавају њихови носиоци и узроци, при чему се не прави јасна разлика између ових сукоба. С друге стране, поједини аутори у описивању основних карактеристика унутардржавних (унутрашњих) сукоба полазе од исправнијих аналитичких мерила, тврдећи да етнички, верски, идеолошки и др. сукоби, који се јављају унутар једне државе, „нису међусобно искључиви и у пракси се, у великој мери, преплићу“.<sup>3</sup>

Етнички и верски сукоби представљају најпознатију и најспорнију врсту сукоба, иако је нпр. „појам *етничких сукоба* погрешан назив, делимично због тежине дефинисања самог придева „етнички“, а делом јер се они одигравају у оквиру држава“.<sup>4</sup> Проблем је, тврди Jan Willem Honing, што „описивање неког сукоба као етничког или верског упућује на предрасуде, изазива интелектуалну лењост и често је оправдање за неактивност. Претпоставља се, наиме, да су етнички и верски ратници ирационални, вођени мотивацијама које потичу из магле историје, због чега се етнички сукоби сматрају тврдоглавим, те би требало избегавати интервенције у случају њиховог избијања“.<sup>5</sup> Други проблем је што термин *етнички* није прави израз за све сукобе који по својој природи нису јасно међудржавни. Наиме, природа неких сукоба (Алжир, Сомалија, Сијера Леоне), упућује на чињеницу да ако „*етнички, фундаменталистички или њлеменски* нису прави придеви да опишу ове сукобе, они деле особину да су сви *унутардржавни*. Њихово идентификовање као таквих указује на проблем, не толико терминологије (опет - кључ доброг разумевања је да се идентификује ко

---

<sup>2</sup> Упореди: М. Бајагић, *Изазови и претње у измењеном контексту безбедности* (докторска дисертација), Београд: Факултет политичких наука, 2006.

<sup>3</sup> J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.

<sup>4</sup> J.W. Honing, “New Conflicts: Risks and Challenges”. - In: H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001, p. 101.

<sup>5</sup> J. V. Honing (*ош. цит.*, п. 101) констатује да описивање БиХ као „етничког чвора са коренима који се протежу уназад хиљаду година“ указује да је распетљавање сукоба скоро безнадежан задатак.

користи силу и за који циљ, пре него прави садржај) колико међународног права<sup>6</sup>. У том смислу се и етнички и верски сукоби оправдано класификују као унутрадржавни, или шире, сукоби треће генерације.

## 2. ВЕРСКИ СУКОБИ И РЕЛИГИЈА – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Током већег дела историје<sup>7</sup> верски сукоби су били преовлађујући сукоби унутар појединих друштава и између држава и увек су имали исте узроке – интересе, који нису били искључиво верске природе. Међутим, иза препознатљиве духовне реторике, која по правилу прати верске сукобе (отоманска освајања и крсташки ратови), увек су се скривали и нелегитимни политички и економски интереси (пљачке, трговина робљем, територијална освајања). Ипак, ове чињенице не умањују значај религије у генерисању и развоју верских дистанци, антагонизама и сукоба, што намеће обавезу да се у расправи о верским сукобима посебан акценат стави на анализу основних карактеристика религије.

Уз филозофију и науку, религија, као систем умних надискуствених и ирационалних представа о људском битисању (дихотомија душа-тело), јесте неминовни атрибут културног идентитета одређене заједнице. Честа су мишљења да је религија одређујућа карактеристика цивилизација, те су и велике религије основе на којима почивају велике цивилизације. Кроз историју, религија је била најзапаженији елемент самопрепознавања, индивидуалног и колективног. Међутим, злоупотреба религије и верског идентитета током минулих епоха доводила је до најкрвавијих ратова и погрома многих народа, о чему довољно говоре крсташки и велики верски ратови у западној и средњој Европи током и после реформације.<sup>8</sup> Такође, треба нагласити да је у позадини злоупотребе религије увек био исти узрок – интерес, и то најчешће интерес државе.<sup>9</sup> И конверзије у ислам или хришћанство више су биле амбиције црква које су радо повећавале број својих верника, уз свесрдну наклоност државе, јер се тиме остваривала већа лојалност поданика него што га је давала чиста покорност сили. На то указује и традиционални савез цркве и државе (светог и световног), симболички приказан помоћу иконе и секире: икона

<sup>6</sup> Ибид.

<sup>7</sup> Одсуство јасне разлике између световне и духовне власти старих предхришћанских народа је допринело да сви ратови буду верски сукоби. Т. Линг, *Историја религије истока и запада*, Београд, 1990.

<sup>8</sup> Током тридесетогодишњег рата (1618-1648) са верском позадином у Чешкој погинуло више од 2/3 становништва; В. Становчић *Политичке идеје и религија*, Београд: Политеиа, 1999, стр. 211-217.

<sup>9</sup> Пример су Отоманска освајања која су имала наглашен интерес ка стицању нових територија.

значи веру а секира политику (нпр. у Русији). Тако је, на пример, јеретик био не само отпадник од цркве него и непријатељ државе.

Однос државе и цркве било је предмет теоријских расправа током историје. Кроз тај однос преламали су се узроци крвавих ратова крсташа против муслимана, али и хришћана против хришћана, све до секуларизације политике која је почела Француском револуцијом, а Октобарском револуцијом достигла врхунац.<sup>10</sup> Стога, раздвајање државе од религије и замена религијског идентитета националним, несумњиво је најдубљи структурни и идеолошки процес у савременој историји Западне цивилизације.

Религија као симболички систем и социјално-психолошка чињеница може и не мора примарно утицати на јављање и динамику сукоба. Њена улога у друштвеним сукобима (која може бити конзервативна или прогресивна) зависи од конкретно - историјске ситуације, од тога како религија посредује до друштва и појединца, и од општег стања развоја и модерности једног друштва.<sup>11</sup> Улога религије у унутрашњим етничким и верским сукобима је уско везана са традицијом и историјом, унутаркласним и међукласним супротностима у друштву, и са постојањем међуетничке напетости и културом толеранције између различитих религија и вероисповести.

Религија се често сматра вишим законом од државних закона и међународних споразума. Последица овако супротстављених вредности и праксе „води ка насилним сукобима, који се обично воде у име свих главних светских религија. Мотивисани различитим разлозима, припадници појединих религија посебно су обележили светску карту насилних сукоба после хладног рата, од којих се ислам посебно истиче. С тим у вези, ислам се често стереотипно описује у западном свету, иако „није ништа више склон сукобу од других религија“<sup>12</sup>, мада, када говоримо о исламу, морамо имати на уму неколико чињеница. Наиме, и Куран, као света књига ислама, упућује на дубљу анализу неких контрадикторних ставова. Генерално, Куран на више места истиче негативан став према насиљу и сукобима, проповеда толеранцију међу људима без обзира на веру, захтева да нико не сме убијати осим у самоодбрани и слично. С друге стране, у Курану се каже и нешто друго: „Алах је испунио обећање своје кад сте непријатеља, вољом Његовом, немилице убијали“ (Куран III, 152), или „Кад прођу свети мјесеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете“ (Куран IX, 5/Ајет). Сходно томе, ислам догматски искључује

---

<sup>10</sup> Декретом скупштине новембра 1789. године сва црквена добра постала су власништво државе, а свештенство је постало део плаћених државних службеника, уз обавезу да положи заклетву на слободу и једнакост, а укинута су и све постојеће верске конгрегације и суспендован рад мисионара. *Париска комуна*, Београд, 1986 стр. 658

<sup>11</sup> Шире у: Видојевић, З.: *Друштвени сукоби од класних до рајних*, Институт за новинарство, Београд, 1993. стр.206

<sup>12</sup> J. Goldstein, оп. цит., п. 205.; Види још у: М. Бајагић, *ој. цит.*

секуларизам и мир са свима који не прихватају исламску, не само верску већ и политичку супремацију.<sup>13</sup> Како оцењује Р. Робертсон, „трибализам и религија су имали су и још увек имају одређујућу улогу у друштвеном, политичком, економском и културном развоју арапских друштава и политичких система. Овим се у исламу вера појављује као основа групног идентитета и средиште лојалности и посвећености, док се национална држава јавља као мање значајна чињеница, посебно са становишта колективног самоодређења.“<sup>14</sup> У земљама где је ислам извор идеологије и легитимитета, дискриминација немуслимана и жена подигнута је на степен позитивног права. Ни једна исламска земља не примењује Општу декларацију о људским правима, ни Пакт о правима човека ОУН.<sup>15</sup>

Међутим, као и Куран, и Стари и Нови завет говоре у прилог да религија има дубоке везе са развојем насилних (верских) сукоба. У *Сџаром завешћу*, најважнијем извору јудеизма, а посебно у *Тори*, налазе се ставови који говоре о рату и позивају на верско насиље.<sup>16</sup> У прилог томе, Т. Ling као значајну чињеницу наводи еволуцију у хебрејском схватању односа према богу Јахвеу, који се од духовног принципа успостављањем монархије трансформисао у „бога житеља Сиона, престонице цара Давида, одакле „огњем који прождире“ заслепљује своје непријатеље.“<sup>17</sup> *Нови завети*, као темељ хришћанства, забрањује насиље и рат, међутим, трансформацијом хришћанства у државну веру, рат се у одређеним условима користио као легитимно средство и од цркве (римокатоличке, православне, лутеранске, и др.).

Сукоби између хришћана и исламиста последица су мноштва разлика, пре свега муслиманске идеје ислама као начина живота који у себи уједињује религију и политику, насупрот хришћанске идеје раздвојених подручја вере и државе. С друге стране, ти сукоби су резултат не само разлика већ и сличности између њих. У првом реду обе су монотеистичке и универзалистичке религије, у чијим су основама уверења о спознаји праве истине вере и у име тога могу да заступају један свет обавезности и званичности. Такође, ове религије су и мисионарске, што значи да њихове присталице имају обавезу да „невернике“ преобрате у „једину истинску веру“. Сличности су и у веровању да само они поседују „свете списе“ за разумевање историје, разрешење постојећих проблема и план за будућност. Заједничко им је и настојање да постојеће друштво и поредак надоместе „божанским поретком“. Чињеница је да свети

<sup>13</sup> Шире о Исламу у: Исто.

<sup>14</sup> R. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.

<sup>15</sup> М. Јевтић, „Исламске земље и њихова човека“. – У: Марксистичка мисао, бр. 5, 1986.

<sup>16</sup> Шире о наводима из Старог завета: Библија или Свето писмо, Британско и инострано библијско друштво, Београд, недатирано, В књига Мојсијева, 7 глава, стихови 1-5.

<sup>17</sup> Т. Ling, *Историја религије истока и запада*, Београд, 1990, стр. 98

текстови и апокалиптичке визије имају различиту садржину и другачије се тумаче у појединим деловима света, али им је заједничка тежња за ширењем свог утицаја уз присуство већег или мањег насиља. Зато се од самих почетака ислам ширио освајањем, а исто тако, када су прилике биле погодне, и хришћанство.<sup>18</sup> О томе говоре и подаци да су „између 1757. и 1919. године хришћани 92 пута освајали муслиманске територије.“<sup>19</sup>

Средином XX века преовладао је став да је религија приватна ствар, а да верске институције морају бити одвојене од државе и међународне политике. Такав став је имао историјске корене у ренесансним покретима, али и француском просветитељству и филозофији ХVIII и ХИХ века. Поједини аутори су истицали да верски сукоби у савременом свету јењавају услед процеса атеизације, а да се религија повлачи у приватну сферу и престаје да служи као инструмент политике.<sup>20</sup> Међутим, крајем XX и почетком ХХИ века дошло је до радикалних друштвених промена чиме се оваква мишљења демантују и захтевају редефинисање верског фактора као чиниоца сукоба у савременом свету. Тако теоретичар религије, Ј. Цасанова, не прихвата гледиште о секуларизацији и издвајању цркве из друштва и политике већ тврди да је у току процес „диференцијације односно реприватизације вере и религије“, јер „политичари, истраживачи друштвених кретања и јавности уопште, посвећују све већу пажњу религији, а верске вође све су спремнији да се упусте у јавне и политичке расправе.“<sup>21</sup>

Без обзира на одвојеност цркве од државе у највећем делу савременог света, међуверски и унутаррелигијски сукоби често прерастају у политичке. Постоје и чисто верски сукоби који се воде у оквирима конкуренције различитих конфесија, али они не изискују интервенцију власти и немају политичку димензију. Такође и борбе око придобијања верника између конфесија могу се водити и без политичких претензија и политичких последица. Међутим, религија се политизира у условима када се верницима намећу одређена политичка убеђења, или када верске институције покушавају да арбитрирају о политичким питањима.

Политизација религије условила је да религијски фактор буде присутан у свим сукобима с краја XX века, укључујући и сукобе у бившој Југославији и потоње догађаје у САД. Примера ради, у Шри-Ланки се води рат између бу-

---

<sup>18</sup> Ширење ислама у седмом веку било је везано и са масовним миграцијама Арапа у просторе Сасанидског царства и Византије, док су Крсташки ратови добрим делом били производ економског раста и демографске експанзије у Европи; С. Аврамов, *Ојус Деи*, Ветерник: Идиј, 2000, стр.18-29.

<sup>19</sup> G.Learer, *Fundamentalism and Freemasonry*, New York, 1995, p. 102.

<sup>20</sup> V.Goati, *Политичка социологија*, Београд, 1978, стр.336.

<sup>21</sup> J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, p. 8.

диста и хиндутамилаца од 1990. године. У Нигерији је 1991. године убијено на хиљаде верника у борбама између муслимана и хришћана. У Индији је 1992. године убијено више од 2 000 верника у борбама хиндуса и муслимана, док се у региону Кавказа воде борбе између хришћана и муслимана, а у Северној Ирској између римокатолика и протестаната. У Судану се води дугогодишњи рат између хришћана и муслимана, а у Источном Тимору између католика и муслимана. Између јеврејских и палестинских фундаменталиста сукоби трају више од пола века, док је 1991. године Пакистан усвојио закон којим се увреда Мухамеда кажњава смрћу јавним вешањем. Терористички напад исламских фундаменталиста, са неколико хиљада жртава у САД 2001. године, захтева темељно преиспитивање досадашњих теоријских парадигми у смислу редефинисања улоге верског фактора у изазивању конфликта у XXI веку.

Верски сукоби су вођени између припадника различитих религијских традиција, али и између припадника исте религије, односно конфесије. Ови сукоби су се манифестовали као сукоби међу религијама (хришћанство и јудеизам, хиндуизам и ислам, хришћанство и ислам) унутар једне и између више држава, као и између верника који су припадали једној или различитим конфесијама односно вероисповестима (између римокатолика и православца или протестаната унутар хришћанске цркве). Верско насиље и фанатизам често је за последицу имало не само физичку тиранију (нпр. истребљење читавих верских заједница), већ и деградацију изворних религиозних вредности, хуманистичких и етичких идеала. Када је реч о хришћанству, „место ширења благовести свима народима, проповедима и делима истинских хришћанских мисионара,” хришћанство се ширило међу политеистима и незнабошцима „огњем и мачем“<sup>22</sup>. Иако су верски сукоби појавно често садржали или изражавали и чисто теолошке разлике, њихови главни узроци нису били у религији, већ у њеној злоупотреби од стране верских институција или носилаца власти и политичких функција, мада су о том питању присутна подељена, па и супротна теоријска мишљења.<sup>23</sup>

Развојем модерне државе и секуларизацијом друштва верски чиниоци и сукоби изгубили су значај и интензитет који су имали током историје. Ипак, то не значи да су верски сукоби у потпуности елиминисани као фактор различитих сучељавања и криза и у развијеним и неразвијеним деловима света. Тако су у Индији, Шри Ланки и Источном Тимору и другим регионима света и данас верски сукоби по својим последицама најзначајнија врста сукоба. Имајући то у виду може се закључити да је религија претња друштвеној инте-

<sup>22</sup> В. Јеротић, *Хришћански, национални и лични идентитети*, Политика, Београд, 4.10.2003.

<sup>23</sup> О питању теолошке узрочности верских конфликта и ратова шире: М. Јевтић, Приказ *Б. Шушњић, Религија И,III*, Социолошки преглед, но.1-2, 1999.

грацији, једнако као што јој и доприноси, јер „... историја, с бројним верским расколима, манифестује велику моћ религије да не само повезује већ и дели људе и народе.“<sup>24</sup>

Осим међуверских, чести су и унутарверски и унутарконфесионални сукоби, који по свом интензитету могу бити и оштрији него сукоби између различитих религија. Током историје ови сукоби су били узроковани углавном цепањем великих религијских заједница, док данас они најчешће проистичу из национално-политичких и социјалних супротности унутар исте религијске или црквене заједнице.

Последњих деценија XX века у оквиру хришћанства били су актуелни сукоби католика и протестаната (Северна Ирска), и католика са православним верницима (Хрватска, Босна 1991 – 1995). Сукоби унутар „исламског цивилизацијског круга“ (Хантингтон) су постојали од његових зачетака и трају све до данас: Авганистан, Сомалија, Пакистан, Индија, Ирак, Иран, Турска. У овим сукобима је тешко раздвојити националне, политичке и верске детерминанте и у мотивима и у узроцима сукоба. Разлог је што припадање истој верској заједници значи веома мало у случају припадности различитим нацијама, јер национално често има примат над религијским. Та чињеница посебно долази до изражаја уколико постоји тежња да се у етнички и верски хетерогеном друштву, по сваку цену створи суверена нација – држава. Тада, по правилу, политичка доминација једне нације бива спојена са тежњом да се успостави доминантан положај преовлађујуће религије, односно вероисповести у таквој држави. У тим условима, црква и религија се јављају као интегрисујући фактор унутар те нације, што за последицу има филетизам и верски шовинизам, и претварању одређене религије у крајње нетолерантну свест и праксу у односу на друге религије и етничке заједнице. У таквом амбијенту нација по правилу настоји да преузме неке функције религије, а религија неке функције нације, чиме се ствара феномен деизације нације и милитаризације религије и цркве. Већ и сам начин стварања националне државе овог типа води у њену сакрализацију, јер „политичка вера у нацију не трпи питања и сумњу. Тако одређена национална држава у социјалним и обичајним условима у којима настаје, углавном бива појмљена као светост, а како све што је свето тражи као потврду своје вредности и важности жртву, дакле свето насиље, тиме се може објаснити мања или већа количина насиља која у различитим формама прати настанак овог типа савремене националне државе“.<sup>25</sup>

---

<sup>24</sup> М. Haralambos, М. Holborn, *Социологија: Теме и њерсјекџиве*, поглавље VIII, Загреб, 2002. стр.435.

<sup>25</sup> Д. Симеуновић, *Насиље и сакралносџ као важне особине нових националних држава*, у *Основи политичких наука*, Практикум, Београд, 1994, стр.101.



У савременом друштву верски сукоби се веома ретко јављају у чистом облику и често имају политичку и етничку форму, садржај и позадину. То је допринело да крајем XX века дође до значајније промене у теоријској и политичкој рецепцији религије као фактора друштвених сукоба, па је „суштинско питање краја XX века постало питање односа религије и политике, религије и друштва“.<sup>26</sup> Још је експлицитнији став Ј. Цасанове да „јавност религије почиње поново играти важну улогу у политици. Приватизација религије „историјска је опција“, која је имала своје следбенике и поборнике у неким друштвима у одређено доба, али није реч о неизбежном или једносмерном аспекту модерности. Од 80-их година приватизација вере и религије постаје све непопуларнија опција. Верски активисти и Цркве све се снажније укључују у политичке сукобе и борбу за ослобођење, остварење правде и демократије широм света. Током 80-их година, готово да није постојао озбиљнији политички сукоб било где у свету у коме се није осетио не баш скривен утицај религије. Ти примери укључују и конфликте између Јевреја и Арапа на Блиском истоку, сукобе између протестаната и католика у Северној Ирској, као и сукобе између Муслимана, Срба и Хрвата у Босни. Религија је имала важну улогу у побунама које су довеле до пада комунизма у Источној Европи, док у САД постаје све утицајнија „морална већина“ фундаменталистичких хришћана. Афера са Салманом Русхдиејем, исто тако јасно показује степен конфликта између религијских и световних вредности у Британији.“<sup>27</sup>

На промену односа према религији и религиозности након слома реалсоцијализма су утицали многи разлози, од којих су најчешћи: 1/ реафирмација религије (неки аутори говоре и о ревитализацији религије) услед мање или више насилне дехристинизације и атеизације током претходних пола века у земљама социјализма; 2/ јачање фундаменталистичких тенденција у светским религијама; 3/ улога католичке цркве 80-их година XX века у радикалним променама које су се збивале у неким бившим реалсоцијалистичким земљама (нпр. Пољској); 4/ инструментализација цркве од стране државе у политичке сврхе (нпр. коришћење аутокефалности цркве за доказивање самосталности македонске нације и државе); и 5/ улога Ватикана и неких исламских верских центара и држава у сукобима у бившој Југославији 1990-1999. године. Последица је да се верски сукоби више не изводе само из примарно нерелигијских узрока, већ се посматрају и као независни чиниоци. У том циљу се у појединим радовима настоје уочити и дефинисати јасне разлике између теолошких и нетеолошких фактора.<sup>28</sup>

<sup>26</sup> М. Јевтић, *Верски чинилац у савременим Балканским односима*, Зборник: Савремени процеси и односи на Балкану, Факултет политичких наука и ИМПП, Београд, 1997, стр.305.

<sup>27</sup> J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago 1994, p. 4.

<sup>28</sup> Такав приступ највећим делом је прихваћен и у књизи С. Хантингтона: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998.

У развијеним грађанским друштвима са високим процентом мигрантског становништва, до сукоба на основу верске или конфесионалне различитости долази веома ретко, а уколико се и јаве, они тада имају само привид верских сукоба. У позадини таквих антагонизама налазе се не верски, већ битно различити системско-друштвени, културно-традицијски, национални, па и политички чиниоци, односно различити социјални услови и животне шансе припадника појединих верских група, посебно миграната, у односу на већинско становништво. У таквим околностима верски фактор бива мање или више „накалемљен“, при чему сукоби попримају квазиверски садржај, који подразумева генерисање нетрпељивости на основу верских различитости.

За разлику од развијених земаља, у земљама у развоју и у неким земљама у транзицији, које су национално и религијски хетерогене и оптерећене различитим унутрашњим противуречностима и кризама, верски елемент као фактор унутрашње нестабилности има много већи значај. Овој појави, осим социјално-економске и културне кризе која оптерећује та друштва, доприноси и криза колективног идентитета, бесперспективност друштвене већине, беда, и сл. Међутим, и у тим условима верски сукоби се не јављају у чистом облику, већ у контексту других сучељавања, пре свега националних и политичких. Због тога се верски фактор и конфесионална различитост јављају као повод, а не као основни узрок националних сукоба, мада то није тако очигледно. У том светлу се могу посматрати и покрети обнове религиозности започети крајем 80-их година XX века у већини бивших реалсоцијалистичких друштава. Они су били „суштински национализам и инцидентно верски. У тим условима се није ревитализовала религија *per se*, него религија и религиозност као политичке и националистичке појаве у оквирима, не универзалног, него локалног и етноцентричног. Религија (црква), удружена са локалним националним, добила је и манифестну и латентну функцију. Манифестна функција представљена је у самој религиозности као когнитивном и емоционалном односу према Богу. Скривена функција је у позицији гаранта одбране културе и националног идентитета са јасним обележјем протективног и интегративног, хомогенизујућег“.<sup>29</sup> Тако се верски сукоби уклапају у шире, пре свега националне сукобе јаког интензитета, те се и религиозност испољава у крајње милитантним облицима. Такав социо-политички простор врло лако трансформише националне и верске сукобе у грађанске ратове, али и у ратове у име религије или вероисповести.

---

<sup>29</sup> Д. Мартин, „Питање секуларизације: њерсјективна и рејросјективна“ – У: *Повраћајак свейој?* Градина, Ниш, 1994.

### 3. УЗРОЦИ ВЕРСКИХ СУКОБА

Научна анализа узрока сукоба уопште, па и унутрашњих (верских и етничких), темељи се на историјским и друштвеним (политичким, етничким, верским и идеолошким) условима и чиниоцима, и различитим интересима и циљевима учесника у њима. Сами узроци сукоба су „устаљени, довољни и нужни, непосредни (економски, политички и др.) извори кретања, развоја и промена друштвених сукоба“, тичу се „расподеле друштвених, посебно материјалних вредности, присвајања власти, друштвене моћи, угледа, престижа, доминације над људима и стварима, територијама, итд.“<sup>30</sup> Између свих друштвених сукоба постоји висок ниво међузависности, сплет узрока и последица, који се разликују по свом значају, трајању, и нужности. Стога се може говорити о узроцима првог, другог, трећег и н-тог степена и нивоа, од „конкретне узрочности, преко узрочности класе појава (сукоба) до узрочности које важе за систем као целину“.<sup>31</sup>

Насилни верски сукоби су најприсутнији у вишенационалним, висококонфликтним и заосталим друштвима, где су нација и религија тесно повезане, а политички режими изразито недемократски. Тада се верски сукоби јављају не као пратилац, већ основни чинилац националних сукоба. Таква, по својој суштини предполитичка и трибалистичка друштва, карактерише одсуство демократске свести и традиције, оптерећеност историјом и традицијом верске нетрпељивости и конфликтности високог степена, где религија представља основ колективне свести и идентитета. У тим друштвима се често јавља национални и верски шовинизам који се, уколико добије и милитантну форму, трансформише у верски фанатизам. Тада у име вере долази до масовних злочина, верских погрома и огромних људских жртава. У теорији се као узроци верских сукоба спомињу различити чиниоци, међу којима најчешће:

1. *дубоке друштвене кризе* (слом вредносног система, аномија, социјално незнање и бесперспективност највећег дела становништва),

2. *полиитизација религије и манипулација верским осећањима* (од стране клера, када клерикално крило унутар неке верске институције формира политичке партије или покрете са политичким циљевима; или од стране државе и политичких субјеката било у смислу наметања верницима одређених политичких убеђења или арбитражања у вези са верским питањима),

3. *прожимање верског и националног комплекса (свој национализма, национал-шовинизма и верског фанатизма, као последица стварне или привидне*

<sup>30</sup> Ј. Видаковић, *Друштвени конфликти - Босна и Херцеговина*, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, стр. 42.

<sup>31</sup> Исто.

коалиције верске и националистичке етно-елите у циљу освајања власти или значајних политичких позиција у једној држави), и

4. *постојање недемократској, ауторитарној и тоталитарној политичкој режима и система власти која ствара неравноправност у друштвеном положају припадника појединих религија, вероисповести и конфесија.*

У анализи узрока верских сукоба у теорији се често запоставља веома значајан аспект – духовни, који религију чини важном социјално-психолошким чињеницом, без обзира на степен развоја једног друштва. Разлог је што је „религија онај регион у коме су решене све загонетке света, откривене све противуречности дубоке мисаоне мисли, област вечне Истине... а у односу који сама религија, у својој непосредности има према човековој свести, леже клице раздора, пошто су обе стране појмљене у одвајању једне од друге“<sup>32</sup>.

У проучавању религије као друштвеног феномена међу теоретичарима постоји прилична сагласност да су многи (битни) извори и генератори религије и религиозности социјалне природе, али је несумњиво да сви извори и генератори религије нису социјални. „Религија није једнозначан него вишезначан, полифон однос човека према Богу, себи, свету уопште и друштву у коме живи и управо због те чињенице религија се не сме редуковати на социјално-историјски елемент. Апсолутизацијом социјално-повесног у социјално-историјском тумачењу религије и религиозности превиђа се важна чињеница да неки предуслови религије и религиозности израстају ван контекста социјалног, из доживљаја светог (нуминозног) као таквог, особеног чина, што се посебно истиче у феноменологији религије“<sup>33</sup>. Не треба заборавити ни биолошку ограниченост човековог бића и његову дубоку унутрашњу потребу да се не мири са неумитном чињеницом смрти, па тражи делотворне компензаторе међу којима религијски, иако нису једини, свакако јесу најзначајнији. Како пише С. Московиси, „маса никада неће живети као бесловесна гомила под празним небом, дакле без наде, утопије, идеала среће, осећаја повезаности и заједништва. Увек ће бити људи којима је религија потребна. Она ће још дуго за многе бити оно што је апостол Павле наменио хришћанству: да подучи, покара, утеши, поправи...“<sup>34</sup>

Узроци верских сукоба не могу се само објаснити или извести искључиво из материјалне, односно системско-структурне, културне, класне или политичке друштвене основе, мада је она често примарна и изузетно важна. Уколико овлада таква логика размишљања, несумњиво се улази у подручје вулгарног економизма и социјалног детерминизма, који све појаве у друштву настоји да објасни економским или социјално-политичким узроцима. Наиме, верски ан-

---

<sup>32</sup> G.V.F. Hegel, *Филозофија религије*, ЕИДОС, Београд, 1995, стр. 9 и 17.

<sup>33</sup> Ђ. Шушњић, *Религија*, Чигоја штампа, Београд, 1998.

<sup>34</sup> S. Moskovisi, *Доба гомиле* (2 део), Београд, Чигоја штампа, 1997, стр. 295.

тагонизми и сучељавања имају и социјално-материјалну, често и духовну подлогу, што проистиче из саме религије као социо-психолошког феномена. Анализирајући изворе религиозног мишљења и делања, М.Вебер је закључио да је основна функција религије у задовољавању „потребе за спасењем и смислом“ као чисто психолошке реалности. Та потреба се исказује јаче што су социјалне и културне везе више изражене. Напетости које се јављају у том контексту разрешавају се религијским рационализмом који се заснива на идеји смисла ( утемељеној у колективној свести), који не стварају ни човек ни друштво.<sup>35</sup>

Са социолошког становишта, у анализи верских сукоба важно је издвојити друштвене групе као носиоце верских сукобљавања. У теорији, по том питању, као и у случају расправе о узроцима верских сукоба, постоје различита, па и опречна мишљења.<sup>36</sup> Међутим, преовладава став да су верске и националистичке елите основни социјални агенси концепта верских и квазиверских сукоба, док су „доње“ класе и слојеви масовни носиоци верских сукобљавања. Такви закључци доносе се на основу претпоставке да су нижи друштвени слојеви најрелигиознији. Међутим, то није никакав доказ о њиховој религиозној искључивости или склоности према верским сукобима у односу на друге друштвене групе, што доказују многобројна истраживања.<sup>37</sup> Реч је заправо о томе да објективни услови егзистенције чине тај друштвени слој подложнијим верској или националшовинистичкој манипулацији и предодређенијим за окривљавање других (нација, религија или конфесија) за свој тежак положај. Тако национално-политократске елите у условима друштвене кризе и социјалне беде, или у покушају стварања држава-нација, режимском индоктринацијом у правцу национализма и манипулацијом верским осећањима у смислу нетолеранције и сакрализације нације, стварају од овог друштвеног слоја масовне људске ресурсе за почињање националних сукоба који по правилу садрже и верску димензију.

Као један од значајних субјеката верских конфликта може се јавити и клерикалистички настројено свештенство.<sup>38</sup> У настојању да арбитражу у лаичким стварима (образовању, политици, култури), или тежњи да религија до-

<sup>35</sup> М. Weber, *Социологија религије*, И Том, Сремски Карловци, Нови Сад, ИК, Зоран Стојановић, 1997.

<sup>36</sup> Д. Ђорђевић, *Религиозност и становишта Југославије*, ТЕМЕ, 1/2. Ниш, 1999; З. Голубовић и др.: *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд, ИФДТ, 1995; S. Huntington, *Сукоб цивилизација, ой. ции*.

<sup>37</sup> З. Кубуровић, *Верске заједнице у Југославији и њихови међусобни односи*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1999.

<sup>38</sup> О нетолерантности свештенства током ратова на просторима СФРЈ током 90-их година XX века видети С. Гредел, *Клерикализам, етнофилинизам, антиекуменизам и (не)толеранција*, Београд, Социологија, 2/1999.

бије интегрисају улогу унутар нације састављене од различитих вероисповести, свештенство може подстаћи верску нетолерантност и антагонизам. У земљама у транзицији оваква настојања свештенства су и данас прожета наводно борбом против „комунизма и атеизма“, чиме се релативизују цивилизацијска достигнућа и начела секуларизације, подвојености цркве и државе и лаицизација образовања. Отуда је честа појава злоупотребе религије у нерелигиозне сврхе, посебно уколико се религија инструментализује у националистичке, шовинистичке или неке друге радикалистичке (фундаментализам) процесе зарад освајања власти или политичких циљева. Због тога се верским сукобима мора прилазити са доста опреза. Са становишта социолошке анализе друштвених сукоба, у њима је важно уочити верску компоненту, јер често оно што се испољава као верски сукоб не мора то стварно и бити. Ово посебно важи за вишенационална и конфесионално хетерогена друштва какво је било и претходно југословенско друштво.

#### 4. ВЕРСКИ СУКОБИ У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Чиниоци верских сукоба у савременом друштву су бројни и разноврсни. Приликом њиховог сагледавања и анализе мора се имати у виду да су они, у истој мери као и религија, увек историјски, друштвено-политички и културно одређени, па се јављају у различитим облицима и садржајима. Стога, треба истаћи две важне чињенице: 1/ да је религија, пре свега, својеврсни културни и симболички систем, који садржи и добрим делом формира етичке параметре и поставља моралне оквире у свим друштвима; и 2/ да верска различитост, као таква, не представља примарни фактор сукоба, на шта указује мирни суживот различитих конфесија и вероисповести у развијеним демократским вишенационалним државама. Верска различитост постаје значајна само када се споји са:

1. системским етнонационализмом и шовинизмом у ауторитарном и тоталитарном друштвено-политичком поретку, који је национално и конфесионално хетероген, и

2. друштвеним околностима у којима су дошли до изражаја аспекти: дубоке друштвене и културне кризе, бесперспективности друштвене већине и регресивни социјално-политички токови.

У таквим социоструктурним и културним условима национално-политички или шовинистички инструментализована од стране етнонационалистичких елита, конфесионална и верска различитост постају значајан фактор социјалне дистанце, подвајања, сукобљавања, масовних програма, верског фанатизма и насиља „у име вере“. Истраживања су потврдила да дуготрајне социјалне и моралне кризе стварају услове за повратак религији као алтернатив-

ном вредносном систему, а не само као утехи и бекству од компромитованог званичног система вредности. Међутим, ширење религије и јачање њене улоге у друштву, што је закономерна појава у условима социјалних криза, не значи истовремено стварање услова за међуверске сукобе у конфесионално хетерогеном друштву, нити изразита религиозност друштвених група сама по себи производи верску нетолеранцију, клерикализам или фундаментализам.<sup>39</sup>

Осим социјалне и моралне кризе, као значајан чинилац верских сукоба јавља се криза колективног идентитета. У тим условима, трагање за новим узорима идентификације најчешће води ка нацији и/или религији. Пад социјалистичких режима у СССР и Југославији, како истиче С. Хантингтон, „учинио је да људи више нису могли да се идентификују као комунисти, совјетски грађани или Југословени и очајнички су тражили нове идентитете. Они су их нашли у старим субституцијама етничитета и религије.“<sup>40</sup> Узрок томе није само идеолошки вакуум, настао поразом социјалистичке идеологије, већ и вештачко националистичко и верско расположење које подстичу политичке елите које се боре за власт. Потенцирајући митологију, историју и религију, које је режим деценијама потискивао, створили су се услови за нарастање верских осећања, и оживљавање религиозне идеологије, односно својеврсне религиозне (тачније црквене) ренесансе у свим источноевропским земљама. Међутим, у случају Балкана, верско освешћивање, повезано са одсуством спремности етнополитичких „елита“ на дијалог, толеранцију и компромис, кретало се у правцу верског острашћивања, оштрих и крвавих сукоба са верском компонентом.

До ширања верске нетолеранције често долази када се јачање улоге религије споји са другим социјалним чиниоцима, у првом реду са режимским или ванрежимским национализмом. Тада се ствара социјални оквир у коме верски сукоби, у етнички и конфесионално хетерогеним друштвима, задобијају националну и политичку форму и садржај. У тим друштвеним околностима верски сукоби се стапају у националне, а религиозност се испољава у милитантним облицима.<sup>41</sup>

Узроци верских сукоба су најочигледнији у вишенационалним заосталим друштвима у којима се религија и нација тесно прожимају. Тада се верски сукоби јављају као сталан пратилац, али и чинилац међуетничких напетости. Материјална беда, уз повезивање религије са националистичком политиком, стварају друштвену ситуацију у којој долази до оштрог националног и верског подвајања и повећања шовинизма, који веома лако прелази у национални и верски фанатизам. Притом је важно истаћи да национални и верски шовинизам чине

<sup>39</sup> Ш. Бахтијаревић, „Религијска свест друштвених група – У: *Ревизија за социологију*, бр.1-4/86, стр.115; З. Видојевић, *Друштвени сукоби од класних до рајних*, Београд, 1993, стр. 212-214.

<sup>40</sup> S.Huntington, Исто, стр. 290.

<sup>41</sup> С. Милашиновић, Р., Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004.

два пола исте целине и да представљају, како друштвени, тако и социопсихолошки феномен који има сопствену логику и законе настанка и развоја.

Религиозна искључивост отвара простор за верски шовинизам који се лако трансформише у верски милитаризам и фанатизам. Међутим, трансформација религијске искључивости у масовни верски фанатизам није могућа без политизације религије, односно прожимања националне олигархије и теократских кругова. Политизација верских институција и теологизација државе била је присутна на просторима Југославије почетком деведесетих година XX века (посебно у Хрватској и Босни), што је резултирало масовним националним погромима који су имали и верску димензију, мада она није била примарна. У том смислу, социолог Ф. Тиал сматра да у југословенском рату „религиозни фактори нису били покретачи рата сами по себи – они су само појачавали или пратили националне кризе. Цркве по себи не могу да проповедају насиље, али оне чине апологију одбрани нације зато што то одговара одбрани религиозног идентитета“.<sup>42</sup>

Верске сукобе у савременом друштву подстиче и оснивање политичких покрета или партија и стицање политичке моћи радикалних клерикалних кругова унутар главних цркава. Верски сукоби настали на тим основама, најчешће у име одбране „наше вере“, временом губе везу са религијом и шире се по законитостима и логици рата.<sup>43</sup>

Верски сукоби настају и када постоји неравноправност у друштвеном положају и слободи упражњавања различитих религија или конфесија, или се политичком манипулацијом генерише масовно уверење о постојању такве неравноправности. Честа су појава, истичу истраживачи, и „параверски и квазиверски сукоби са израженом „верском доминантом“ који настају када се спречава слободно исповедање религије од стране недемократског политичког поретка. То је, у суштини, сукоб политичког режима и дела народа одређене вере.“<sup>44</sup> У тим условима, етничке, верске и друге мањине осећају потребу да се заштите од „мајоризације“ коју врши или може да врши „водећа нација“ и доминантна верска институција. Излаз се налази у затварању у уже национално-верске хомогенизоване јединице – подручја. То неизбежно води јачању веза са матичном црквом и рађању сепаратистичких тенденција које вуку ка грађанском рату.

Верски сукоби имају највећи интензитет у условима формирања коалиције клерикалистички оријентисаног свештенства, националистичко-политичке и културне „елите“. Тада се, посредством национал-шовинистичке идеологије (која садржи и верску димензију), производи милитаризација и

---

<sup>42</sup> *Le Mond diplomatique*, 1/1998.

<sup>43</sup> Упореди: З. Видојевић, Исто, стр. 207.

<sup>44</sup> Исто, стр. 208.



фанатизација највећег дела друштва, што је други израз за тоталитаризам. Слични услови постојали су и на простору бивше Југославије. Наиме, латентна национално-верска нетрпљивост и нетолерантност у вишеконфесионалном југословенском друштву врло лако се претворила у рат у име вере и нације.

На просторима бивших социјалистичких федерација, почетком деведесетих година XX века, карактеристичан је и феномен интензивне ревитализације и националног и религијског. Овај процес, с једне стране, одвијао се у правцу деизације нације, односно у правцу њеног трансформисања у готово квазирелигијску заједницу. Истовремено, долазило је до све веће харизматизације етнополитичких вођа, при чему су харизматске национално-политичке вође, потпомогнуте деловима нетолерантног свештенства, довеле до милитаризације и фанатизације највећег дела свог становништва, што је за последицу имало цивилизацијски несхватљиве прогrome на крају XX века.

Отпочињањем сукоба и на тлу СФРЈ почетком 90-их година (Хрватска, Босна, Косово и Метохија, Македонија), верска компонента (у узроцима, садржајима и мотивима) је била незнатно присутна. Многи аналитичари тврде да религијски проблеми нису кључни за дезинтеграцију Југославије и ратне сукобе. Истиче се да ови сукоби нису вођени због религије, него је религија пре свега служила као једина видљивија разлика путем које су етнички сродни народи, који говоре истим језиком, могли лакше да артикулишу много дубље и сложеније разлоге за своје сукобе.<sup>45</sup> Религија је зато, на овим просторима, плански наметнута „одозго“, од стране национално-политичких олигархија у циљу очувања или стицања власти. Значајну улогу у томе, сматрају поједини аутори, имале су верско-политичке милитантне институције (католичке и исламске), са седиштем изван тадашњих југословенских граница, али и поједине муслиманске и католичке државе.<sup>46</sup> Зато су ти сукоби, поред национално-политичке, имали делом и верску димензију, јер се религија јавила као значајан елемент етничитета. То је и разлог што се рат у другој Југославији доживљавао међу сукобљеним народима и као међурелигијски сукоб.

Оно што важи за религију као посредан фактор југословенских сукоба свакако се не односи на верска седишта и клерикалистички настројено свештенство, како хришћанско тако и исламско. Према мишљењу истраживача, „у овим сукобима Ватикан је имао велику улогу. Папа је Хрватску прогласио „бедемом хришћанства“ и „пожурио“ да помогне дипломатско признавање пре него што је то учинила Европска заједница. Ватикан је тако постао страна

<sup>45</sup> М. Вукмановић, „Религијски плурализам и моућносћ коеџисџенције у мулџиконфесионалним заједницама“ – Зборник: Социолошка и политиколошка основа транзиције у централној и источној Европи, Београд, Институт друштвених наука, 1999.

<sup>46</sup> О помоћи хрватској влади током акције „Олуја“ види у: S. Nantinkton, Исто, стр.198-264.

у сукобу, што је имало последице 1994. године, када је папа планирао посету три републике. Ипак, он је отишао у Загреб где је одао почаст кардиналу Алојзију Степинцу, који је био повезан са фашистичким хрватским режимом у Другом светском рату, који је прогонио и клао Србе, Цигане и Јевреје.<sup>47</sup>

У сукобима у бившој Босни и Херцеговини, касније Косову и Метохији, муслиманске државе су биле присутне на свим пољима. Осим финансијске помоћи која је, према неким подацима, износила више од 2 милијарде \$ за наоружање у БиХ, ове државе, у првом реду Турска, Иран, Алжир, Судан, Египат, Саудијска Арабија, Пакистан, Авганистан и друге, незванично су слале и људе (муџахедине) за илегалне и терористичке активности, који су према подацима УН, обучили на хиљаде Босанаца, а потом и Албанаца са Косова и Метохије, за специјалне исламистичке бригаде.<sup>48</sup>

Сукоби између Албанаца и Срба на Косову и Метохији, Албанаца и Македонаца у Македонији, као најважнијих карика у ланцу политичких криза, сукоба и рата у бившој Југославији, захватају подручја националног, политичког и државног, али и дубље сфере живота, посебно подручје верског. Због своје сложености ти сукоби су били најважнији сукоби на тлу Европе, које су поједини теоретичари сматрали чак и сукобима између две цивилизације: православља и ислама.<sup>49</sup> Иако таква класификација сукоба на тлу бивше Југославије није утемељена по свим основним одликама које су они носили у себи, постоји бојазан да би у будућности, због лоше антиципације свих учесника друштвеног живота и „лоше“ историје међугрупних – међуетничких и међуconfесионалних односа, неки слични сукоби могли попримити и ту димензију, наравно гледано у најширем међународном контексту.

## ЛИТЕРАТУРА

J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.

H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001.

С. Милашиновић, *Neoliberal totalitarianism - Possibilities of origination in post-Dayton era* /Possibilities of origination in post-Dayton era, OESC, CEI, Universitas del Litarale, Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria University of Primorska, Science and Research Centre of Koper.

С. Милашиновић, Р. Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004.

---

<sup>47</sup> Payne, J.L.: *Why Nations Arm*.

<sup>48</sup> S. Huntington, *op. cit.*

<sup>49</sup> *New Conflicts in Europe & Resolution, 2001*, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

- М. Бајагић, *Изазови и ирејње у измењеном конйекстју безбедности*, Београд, Факултет политичких наука, 2006.
- Т. Ling, *Истйорија релијје истйока и зайада*, Београд, 1990.
- М. Јевтић, Приказ Б. Шушњић, *Релијја И,ИИ*, Социолошки преглед, Но.1-2, 1999.
- З. Видојевић, *Друшйивени сукоби од класних до райних*, Београд, Институт за новинарство, 1993.
- М. Haralambos, М. Holborn, *Социолојја: Теме и йерсиекйиве*, поглавље ВИИ, Загреб, 2002.
- Д. Симеуновић, *Основи йолийичких наука*, Практикум, Београд, 1994.
- М. Јевтић, *Верски чинилац у савременим Балканским односима*, Зборник: Савремени процеси и односи на Балкану, Београд: Факултет политичких наука и ИМПП, 1997.
- Ј. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- С. Hantington, *Сукоб цивилизација*, Подгорица: ЦИД, 1998.
- Ј. Видаковић, *Друшйивени конфликйи - Босна и Херцејовина*, Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, стр. 42.
- Г.В.Ф. Хегел, *Филозофија релијје*, ЕИДОС, Београд, 1995, стр. 9 и 17.
- Б. Шушњић, *Релијја*, Чигоја штампа, Београд, 1998.
- С. Московиси, *Доба йомиле* (2 део), Београд, Чигоја штампа, 1997, стр. 295.
- Д. Ђорђевић, *Релијозности сйановнишйива Јујославије*, ТЕМЕ, 1/2. Ниш, 1999.
- З. Голубовић и др.: *Друшйивени каракйтер и друшйивене йромене у свејлу националних сукоба*, Београд, ИФДТ, 1995.
- З. Кубуровић, *Верске заједнице у Јујославији и њихови међусобни односи*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1999.
- С. Гредель, *Клерикализам, ейнофиленијизам, анйшекуменизам и (не)йтолеранција*, Београд, Социологија, 2/1999,
- В. Становчић, *Полйичке идеје и релијја*, Београд, Политеиа, 1999, стр. 211-217.
- М. Јевтић, *Релијја као факйор инйејрације на балкану*, Београд, 2000.
- Р. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.
- Д. Pipes, *In the Path of God: Islam and Political Power*, New-York: Basic Books, 1998, p. 170.
- С. Аврамов, *Ойус Деу*, Ветерник: Идиј, 2000, стр.18-29.
- G.Leager, *Fundamentalism and Freemasonry*, New York, 1995.
- V.Goati, *Полйичка социолојја*, Београд, 1978.
- Ш. Бахтијаревић, „Религијска свест друштвених група“ – У, *Ревйја за социолојју*, бр.1-4/86.
- М. Вукмановић, „Релијјски йлурализам и мојућности коејзисйенције у мулйиконфесионалним заједницама“– Зборник: Социолошка и политиколошка основа транзиције у централној и источној Европи, Београд, Институт друштвених наука, 1999.
- New Conflicts in Europe & Resolution, 2001*, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

RELIGIOUS CONFLICTS AS A MODERN THREAT TO SECURITY

Mladen Bajagić, PhD

Srđan Milašinović, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

**Summary:** Issues on religion and identity, as well as interreligious and intrareligious conflicts, present one inexhaustible sociopathological subject. By their complex nature, these issues and processes present the subject of many discussions and interpretations, in different context and for different purposes, with more or less ideologic content. This paper seeks to analyze and give a complex picture of causes, bearers and consequences of religious divisions and interreligious conflicts in developed countries and in societies in transition.